

СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА РАННЬОМОДЕРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477) «1648-1676»:81'373.21

Віталій Степанков

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЗВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У СВІДОМОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1648-1676 РР.

Віталій Степанков. Трансформація назви Української держави у свідомості політичної еліти під час революції 1648–1676 рр. У статті розглядається малодосліджена проблема еволюції поглядів політичної еліти на назву витвореної в роки Національної революції (1648–1676) Української держави. У сучасній історіографії вона тлумачиться переважно як «Військо Запорозьке», рідше – «Гетьманщина» або «козацька Україна». Аналіз джерел дозволив встановити, що політична еліта, яка переживала процес формування, не виробила єдиного підходу у її трактуванні. Тому у різні періоди революції іменування держави зазнавало суттєвих змін. Вияснено, що упродовж 1648–1660 рр. вона називалася «Військом Запорозьким», «Малою Росією» та «Великим князівством Руським». З початку 1660-х рр. у свідомості еліти починає утверджуватися іменування «Україна» яке з кінця 60-х рр. стає домінуючим; рідше вживалися назви «Військо Запорозьке» й «Мала Росія».

Ключові слова: політична еліта, назва, «Військо Запорозьке», «Мала Росія», «Україна», «Велике князівство Руське».

Віталій Степанков. Трансформація названня Украинского государства в сознании политической элиты во время революции 1648–1676 гг. В статье рассматривается малоисследованная проблема эволюции взглядов политической элиты на название созданной в годы национальной революции (1648–1676) Украинского государства. В современной историографии она называется преимущественно как «Войско Запорожское», реже – «Гетманщина» или «Козацкая Украина». Анализ источников позволил установить, что политическая элита, которая переживала процесс формирования, не выработала единого подхода в ее трактовке. Поэтому в разные периоды революции название государства испытывало существенные изменения. Вывяснено, что на протяжении 1648–1660 гг. оно называлось «Войском Запорожским», «Малой Россией» и «Великим княжеством Русским». С начала 1660-х гг. в сознании элиты начинает утверждаться название «Украина», которое с конца 60-х гг. становится доминирующим; реже употреблялось название «Войско Запорожское» и «Малая Россия».

Ключевые слова: политическая элита, название, «Войско Запорожское», «Малая Россия», «Украина», «Великое княжество Русское».

Не до кінця з'ясованою проблемою продовжує залишатися назва витвореної

держави, оскільки офіційно вона не проголошувалася. І в сучасній історіографії йменується по-різному: «Військо Запорозьке», «Гетьманщина», пишемо «козацька Україна» тощо. Понад 10 років тому Я. Дашкевич досить гостро висловився з цього приводу. «Ми тішимо себе тим, – зауважував він, – що пишемо «держава Богдана Хмельницького», але це не була держава де-юре (оскільки державою не була Запорізька Січ, що декому здається). Держава без визначення статусу і навіть без назви? Бо назва, яку тепер намагаються пропагувати, «Військо Запорозьке», не могло бути назвою держави. Уся Європа від кінця XVI ст. знала, що військо запорозьке – це лише мілітарне об'єднання козаків, а не державне утворення. Як це не гірко, але цей парадержавний організм (бо з обмеженим самоврядуванням), що увійшов в історію під назвою Гетьманщини (такої назви в природі не було – це пізніший штучний термін), виник з ласки московського царя»¹.

Дане судження видатного історика є контрверсійним. З однієї сторони, він має рацію, бо насправді офіційно вона не анонсувалася. Проте з іншої – надмірна, як на наш погляд, категоричність не сприяє її розв'язанню. Не наближає до нього й твердження З. Когути, що це утворення Б. Хмельницького «... було ні «Руссю», ні «Україною», ні «Малою Руссю (Росією)», а «Військом Запорізьким». Таким чином, це політичне утворення можна водночас розглядати і як державу, і як суспільний стан, і як військову організацію»². У зв'язку з чим постає запитання: а як представники тогочасної метаеліти самі називали творену ними державу. Схиляємося до думки, що віднайдення відповіді на нього допоможе прояснити ситуацію.

Відомо, що Військо Запорозьке у 20–30-х рр. XVII ст. не лише перебирало на себе функцію «політичного народу» Русі, але й почало засвідчувати свої права на управління козацьким регіоном, вважаючи його, вочевидь, своїм володінням. Розгромивши війська Польщі 1648 р. і ліквідувавши її панування на визволених територіях, де формувалися українські державні інституції, старшина і козацтво розглядали владу на них Війська Запорозького легітимного. Адже у їхній свідомості домінувала середньовічна правова норма, відповідно якої «територія, захоплена у війні, правомірно належала переможцеві»³. І маємо про це свідчення Джерел. Так, у лютневій 1649 р. «Записці» посла гетьмана до Москви С. Мужилівського відзначалося, що новий король Ян Казимир у листі до Війська Запорозького обіцяв «бити руским [королем і що през шаб]лю узяли, аби тоє mocno держали...». Він же під час розмов з російськими сановниками підкреслював, «що після перемоги над шляхетською Польщею Україна «стала вже їх козацька земля, а не польська і не литовська...»⁴. 24 лютого цього ж року Б. Хмельницький заявив посольству А. Кисіля наступне: «я можу розпоряджатися у цьому краю. Київ моє місто, я пан воевода київський. Бог мені дав його за допомогою моєї шаблі...»⁵.

А після укладення Зборівського договору гетьман і старшини були переконані, що «у Польщі під владою Війська Запорозького має знаходитись така кількість українських земель», як ним передбачено⁶. Як заявив І. Виговський львівському посольству 7 жовтня 1655 р., «доки шабля козацька зайшла, доти й козацьке володіння (Dominium) мусить бути»⁷. Якщо в свідомості шляхти Річ Посполита уявлялася їх «спільною державою» і вона бачилася «уособленням шляхетсь-

кого загалу»⁸, то в очах козацтва землі, що знаходилися під їх юрисдикцією, розглядалися «спільною державою» Війська Запорозького. Оскільки вони до цього часу не мали своєї власної назви (ні історико-географічної, ні адміністративно-територіальної), що б ідентифікувала їх (як єдине ціле), то, зрозуміло, ні гетьман, ні його соратники не могли відразу ж підібрати відповідний політонім для означення витворення державного утворення. А відтак використовували звичний для усіх термін «Військо Запорозьке». І він офіційно вживався до січня 1654 р.

Не можна сказати про відсутність спроб з боку гетьмана і генеральних старшин відшукати для неї іншу самоназву. Промовистим доказом цього є наступний вислів Б. Хмельницького, зроблений ним в ході спілкування з російськими послами Г. Нероновим і Г. Богдановим (початок грудня 1649 р.): «А з ласки Божої, повелів над Військом Запорозьким і над всіма православними християнами у **запорозькій землі** (виділено нами – В. С.) керівником бути йому і над ляхами перемогу мати <...> і нині їх Бог помилував, від їхньої (ляхів – В. С.) віри звільнив, поступилися їм, православним християнам, до **запорозької землі** (виділено нами – В. С.) багатьма містами, і рубіж між собою вчинили...»⁹. Як бачимо, гетьман для означення теренів, що перебували під його владою, вдався до неологізму «Запорозька земля». З осені 1650 р., у нього й метаеліти починають формуватися уявлення про них, як «нашу Вітчизну», «нашу батьківську землю». У зв'язку з чим зароджується практика іменування їх або «Україною», або «Малою Росією»¹⁰.

Приймаючи царську протекцію у січні 1654 р., Б. Хмельницький де-юре назвав козацьку Україну «Малою Росією» (лист до Алексея Михайловича від 18 січня 1654 р.)¹¹. І вона стає офіційною до вересня 1658 р. (укладення Гадяцького договору). Водночас проходив складний процес переосмислення метаелітою відношення козацької корпорації Війська Запорозького до підвладної території. Остання починає розглядатися не просто звичайним володінням – «військовим трофеєм», здобутим шаблею, а його країною, Вітчизною, «батьківською землею». А своє призначення вбачати не тільки у функції управління, але і в турботі про неї, збереження її цілісності, готовності проливати кров за незалежність. У вересні 1658 р. держава отримує чергове ім'я – «Князівство Руське» («Велике князівство Руське»), що проіснувало формально до Чуднівського договору (1660 р.), а де-факто – до часу обрання Ю. Хмельницьким гетьманом (третья декада вересня 1659 р.).

У зв'язку з укладенням Переяславського договору (кінець жовтня 1659 р.) гетьман і старшини знову вдаються переважно до практики вживання терміну «Мала Росія». Проте вже з березня наступного року помітна тенденція повернення до назви «Україна». Наприклад, у травневому листі Ю. Хмельницького до царя він визначив «кордони України», а не «Малої Росії»¹². Важливо зауважити, що саме в період його гетьманської каденції значно інтенсивнішим став процес розмежування понять «Війська Запорозького», як військової корпорації та «України» – як назви держави та країни. Вперше офіційно це було задекларовано у спільній ухвалі польських гетьманів та Ю. Хмельницького 18 жовтня (після укладення Чуднівського договору), в якій відзначалося наступне: «Універсали щоб його милість пан гетьман видав до усіх міст, повідомляючи про **повернення своє, Війська також Запорозького і всієї України** (виділено нами – В. С.)

до послушенства його корол. милості»¹³. В гетьманській документації, як і в документації генеральних старшин, даний підхід стає домінуючим. У листуванні з королем, канцлером й іншими польськими сановниками Ю. Хмельницький неодмінно відрізняв смислове навантаження термінів «Війська Запорозького» і «України». Під останньою однозначно розумів країну (державу), в якій урядовав (зрозуміло, що визнаючи владу Яна Кизимира, інколи трактував її як «державу вашої королівської м-ті»)¹⁴. Генеральний суддя Г. Лісницький також подібним чином розглядав Україну. В одному з донесень від 17 жовтня 1662 р. звертав увагу на той факт, що «татари вмовляють всю Україну (цікаво, що при цьому не згадує Війська Запорозького – В. С.), щоб вона відірвалася від Республіки і, віддавшись під протекцію хана, а потім і з Порти, шукала там свою безпеку і цілісність»¹⁵.

А період гетьманату П. Тетері (1663 – червень 1665 р.) у цьому відношенні взагалі став унікальним. Мабуть тому, що володар булави не формувався на політичних цінностях козацької корпорації, він майже відмовився від вживання традиційного лексичного виразу «Військо Запорозьке», часто замінюючи його неологізмом «Україна». Наполягаючи на необхідності негайного надіслання йому військової допомоги, 26 липня 1663 р. запевняв польського монарха, що як тільки вона з'явиться, «то я відразу ж подякую Україні за гетьманство», а сам поспішу «зі зичливими послугами до боку в.к.м-ті...»¹⁶. Повідомляючи Варшаву про різні події упродовж зими-літа цього ж року, незмінно під «Україною» розумів державу¹⁷. І в наступні роки його риторика залишалася такою ж: «ніколи ще Україна не палала таким страшним бунтом»; татари «вважають Україну повністю підвладним собі володінням»; «нехай не за мого управління Україна вийде з підданства в.к.м-ті»; «якщо бунтівники будуть мати надію на захист Москви, ми неминуче повинні очікувати втрати всієї України» та ін.¹⁸.

З утвердженням влади П. Дорошенка «україноцентрична термінологія» генеральної канцелярії зазначає значної поправки. Адже він, плоть від плоті (з діда-прадіда) походив з старшинського козацького родоводу (династії) й увібрав в себе з молоком матері цінності козацької політичної культури. В силу чого, зрозуміло, не уявляв собі існування державного організму поза провідною роллю у ньому Війська Запорозького. І цілком очікувано відновив існуючу за Ю. Хмельницького мовну модель її фіксації в ієрархії наступних смислових понять: «Гетьман», «Військо Запорозьке», «Україна». У відомому листі до курфюрста бранденбургського (березень 1671 р.) наголошував на тому, що Військо Запорозьке спокон-віків «з дідів і прадідів своїх, як люди рицарські, не про що інше, тільки про церкви свої, православну віру християнську і про їх збільшення і помноження у них вольностей своїх і всього народу руського <...>, не жаліючи життя свого, багато на полях Марсових голів положило...»¹⁹. Воднораз у жодному випадку не недооцінював значимості гетьманської влади. Для прикладу в універсалі до овруцького полковника Р. Чернявського та населення Овруччини (початок березня 1671 р.) наказував тому, аби, з'явившись на терени полку, «... відібрати **під мою юрисдикцію** (виділено нами – В. С.) всі там міста і села і до свого полку овруцького повернути, так як це здавна за попередників наших булава (гетьманська – В. С.) досягала». Закликав посполитих краю («до самого Туріва») бути «зичливи-

ми Війську Запорозькому і владі моїй...»²⁰.

З кінця 60-х рр. паралельно з укоріненням у свідомості метаеліти таких лексичних конструкцій як «український народ», «Україна отчизна мила», «Отчизна матка Україна», «своя Отчизна» тощо, помітною стає реабілітація використання терміну «Україна» для означення держави, що особливо проявлялася у документації гетьманської канцелярії. Так, в «Інструкції» послам до короля і Речі Посполитої (жовтень 1670 р.) спостерігається синхронне вживання понять «Війська Запорозького» як корпорації, наділеної верховною владою, і «України» (держави), в якій вона володарює²¹. Такий же підхід зустрічаємо у листах й універсалах гетьмана і старшин²². І логічним завершенням цієї еволюції поглядів стає закріплення словосполучення «Українська держава» у 4-й статті турецько-польського Бучацького договору (жовтень 1672 р.) у наступній формі: «Українську державу з давніми кордонами віддати козакам. А коли б постала яка суперечка про кордони Української держави, то, відповідно до пункту (3-я стаття договору – В. С.) щодо подільських кордонів, має розв'язуватися...»²³. А ще рік назад Мегмед IV іменував її (козацькою державою)²⁴.

Зазначимо також, що польські король і урядовці добре усвідомлювали факт існування Української держави і будь-що намагалися не допустити її самостійного існування, вбачаючи у ній смертельну небезпеку для Речі Посполитої. Упродовж 1670–1672 рр. неодноразово підкреслювали той факт, що в жодному випадку не дозволять «на відокремлення України від Корони Польської» й реалізувати прагнення П. Дорошенка стати «удільним володарем і господарем всієї України...». Тому зверталися з «Універсалом до всієї України» аби скликали «генеральну чорну раду» за «прикладом стародавним славних предків своїх» та «Господарство Українське знесли» і «цілісність спільної Вітчизни Корони Польської забезпечити»²⁵.

Складніші процеси відбувалися у Лівобережжі. За гетьманату І. Брюховецького спостерігаємо одночасне використання для означення держави лексем «Україна» та «Мала Росія». Показово, що навіть інколи мало місце їх «химерне» поєднання, як, наприклад, «в Україні Малої Росії»²⁶. Ця тенденція зберігалася і за гетьманування Д. Ігнатовича. Так у Глухівських статтях, як правило, трапляється лише термін «Україна»²⁷. Сам він у своїх листах та універсалах досить часто вдавався до його використання²⁸. З приходом до влади І. Самойловича ситуація істотно змінилася, а саме: упродовж 1672–1674 рр. гетьманська канцелярія де-факто відмовилася від вживання поняття «Україна». Зокрема, не зустрічаємо його у таких важливих документах як «Конотопські» та «Переяславські» (1674 р.) статті²⁹. Правда, не згадується у них і «Мала Росія» (йдеться тільки про «малоросійські міста», «малоросійських жителів» і «малоросійський народ») ³⁰. Такий же підхід має місце у декількох листах (а в решті – не згадуються і вони)³¹. Вище сказане не означає, що гетьман взагалі ігнорував термін «Україна», але використовував його дуже рідко і для означення Правобережної Гетьманщини³².

Постає запитання: яка причина такої поведінки І. Самойловича? Джерела не дозволяють відповісти на нього. Припускаємо, що вона лежала у політичній площині. В умовах гострої боротьби з П. Дорошенком за владу в Україні він бояв-

ся втратити підтримку Москви (знаючи, що в такому випадку повністю програє супернику), а відтак створював образ про себе, як повністю вірного і слухняного її волі очільника Війська Запорозького (як військової корпорації), а не володаря-васала. І лише у кінці 1674 р., коли П. Дорошенко перестав становити реальну загрозу, гетьман сміливіше вдається до використання цього поняття. Так, у листі до боярина А. Матвєєва (20 жовтня) недвозначно натякнув на існування Правобережної і Лівобережної частин України³³. Таку ж думку висловив в листі від 29 січня 1675 р. до коронного гетьмана Д. Вишневецького³⁴. А в переписці з князем і боярином Г. Ромодановським (квітень) назвав Лівобережжя «нашою Україною»³⁵. Вельми показовим є той факт, що у відписці царю (7 серпня) вперше з-поміж лівобережних гетьманів наважився на рівних співставити Малу Русь з Великою: «... як Велика Росія, так і Мала під високою вашої царської пресвітлої величності державою нині перебуває...»³⁶. Протягом кінця 1675–1676 рр. у відносинах з московськими монархом і сановниками, кошовим І. Сірком і П. Дорошенком неодноразово наголошував на необхідності домагатися єдності Правобережної і Лівобережної України, припинення у ній міжусобиць, а також підкреслював, що «отримав за дозволом Війська Запорозького над обома сторонами України управління...»³⁷. Після капітуляції П. Дорошенко повідомив охотницького полковника І. Новицького, що ««... отчизну нашу, розторгнену Україну, привів під єдиного монарха і регімент (управління гетьмана – Т. Ч.) у з'єднання»»³⁸.

З виламуванням Запоріжжя в окреме квазі-державне утворення (з початку 60-х рр.) його старшина по-різному йменувала козацьку Україну. Традиційно – «Військо Запорозьке», не рідко вдавалося і до назви «Мала Росія» (можливо і не без впливу І. Брюховецького). Починає також укорінюватися лексема «Україна». Наприклад, якщо в 1664 р. І. Сірко вдавався до терміну «Мала Росія», то інший кошовий І. Щербина – «Україна»³⁹. Таке термінологічне розмаїття зберігалося до завершення революції. Правда, з 1668 р., ймовірно, внаслідок претензій П. Суховія та М. Ханенка на гетьманську булаву й втягнення Запоріжжя у жорстоку політичну боротьбу за владу в Гетьманщині, набирає динаміки тенденція утвердження назви «Україна». Свідченням цього слугують наступні дані. Так, у листі від 9 грудня 1671 р. П. Дорошенку запорозькі старшини використовували лише її, обминаючи «Малу Росію»⁴⁰. Весною наступного року, кошовий Є. Шашол, звертаючись від імені «козаків Низових Запорозьких» до короля, також не уникнув його застосування⁴¹. 19 січня 1673 р. кошовий Л. Андрієвич повідомив І. Самойловича про загрозу «улюбленій Україні отчині» спустошення з боку татар⁴². І. Сірко, котрий ще влітку 1670 р. вживав термін «Мала Росія», у 1675 і 1677 рр. кілька разів уже писав про «Україну»⁴³. Показово також, що у листі до І. Самойловича 24 січня 1676 р. «курінні отамани і все Військо Запорозьке Низове» підкреслювали, що Запоріжжя є невід'ємною складовою «милої отчини нашої України»⁴⁴.

Отже, витворена держава з самого початку свого існування мала власну назву. Інше питання, що в різні періоди революції представники метаеліти іменували її неоднаково: «Військом Запорозьким», «Малою Росією», «Князівством Руським» («Великим Князівством Руським») та «Україною». З початку 60-х рр. провідною тенденцією стає вживання назви «Україна».

Примітки:

¹ Дашкевич Я. Переяслав – 1654 : ще три настирливі питання // Його ж. Пости: Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів : Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2006. С. 117.

² Когут Е. Зенон. Від Гадяча до Андрусова: осмислення «отчизни» в українській політичній культурі // Гадяцька унія 1658 року / Редкол. П. Сохань. В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 229.

³ Плохій С. Божественне право гетьманів : Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні // *Mediavalia ucrainica* : Ментальність та історія ідей. Київ, 1995. Т. III. С. 87.

⁴ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трёх томах. Москва: Изд.-во АН СССР, 1953. Т. 2. С. 130; Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. Львів: Видавництво «СВІТ», 1990. Вид. друге, випр. і допов. С. 226.

⁵ Воссоединение Украины с Россией. Т. 2. С. 119.

⁶ Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / Упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1998. С. 64.

⁷ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Перек. з пол. мови Івана Сварника; коментарі Мирона Капраля. Львів : «Центр Європи», 2006. Вид. друге, випр. і доп. С. 323.

⁸ Сас П. Витоки українського націєтворення. Київ : Інститут історії України НАН України. 2010. С. 83.

⁹ Воссоединение Украины с Россией. Т. 2. С. 269.

¹⁰ Там само. Т. 3. С. 108–123, 199; Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / упоряд. : І. Крип'якевич та І. Бутич (далі – ДБХ). Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. С. 194–196, 202.

¹¹ ДБХ. С. 316.

¹² Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. Киев, 1898. Т. 3. С. 420–427.

¹³ Там само. С. 437.

¹⁴ Бібліотека музею Чорторійських (Краків) (далі – БМЧ). ВР. Спр. 402, Арк. 403–404, 423; Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов (далі – ПВК). Киев, 1859. Т. 4. С. 56, 107, 109–110, 115–116, 118–119, 137, 183, 189, 192, 214.

¹⁵ ПВК. Т. 4. С. 216.

¹⁶ Там само. С. 355.

¹⁷ Там само. С. 255, 259–261, 264–265, 287–288, 290–292, 307–308, 310–311, 313, 326–327, 356–358, 362–364, 366–367; Чухліб Т. Поняття «Україна», «Українний» та «Українська держава» в офіційному дискурсі Війська Запорозького (1659–1665 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2016. Вип. 16. С. 24–29.

¹⁸ ПВК. Т. 4. С. 430, 436, 439–440, 442–443, 449–450, 453–455; Чухліб Т. Поняття «Україна», «Українний» та «Українська держава»... С. 30–34.

¹⁹ БМЧ. ВР. Спр. 1376. Арк. 178.

²⁰ Бібліотека Баворовських. ВР. Спр. 255. Арк. 14 : Бібліотека Національна

(Варшава). ВМФ. № 2227.

²¹ Архів головний актів давніх (далі – АГАД) (Варшава). Ф. 4. Спр. 25. Арк. 60–61зв.

²² Там само. Ф. 358. Спр. 3036. Арк. 215–216; Бібліотека Баворовських. ВР. Спр. 255. Арк. 12–13 зв.; Бібліотека Інституту Оссолінських. (Вроцлав) ВР. Спр. 2287/II. Арк. 47 зв.; Бібліотека Національна. ВМФ. № 24713.

²³ Бібліотека Інституту Оссолінських. (Вроцлав) ВР. Спр. 2287/II. Арк. 82; Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ : Темпора, 2011 р. С. 422–423.

²⁴ АГАД. Ф. 4. Спр. 25. Арк. 287зв.

²⁵ Там само. Ф. 4. Спр. 25. Арк. 73зв-74, 191–192 зв.; БМЧ. ВР. Спр. 168. Арк. 678–679.

²⁶ Акты Южной и Западной России (далі – Акты ЮиЗР). Санкт-Петербург. Тип. В. В. Протца, 1872. Т. 7. С. 41; Чухліб Т. Поняття «Україна», «Українний» та «Українська держава»... С. 34–37, 40; Його ж. Поняття «Україна», «Український», «отчизна», «народ» в офіційному дискурсі Війська Запорозького (1666–1672 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2017. Вип. 17. С. 45–47, 71–73.

²⁷ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Упорядкування Іван Бутич, Вячеслав Риневич, Ігор Тесленко. Київ. Львів : НТШ, 2004. С. 462–473.

²⁸ Чухліб Т. Поняття «Україна», «Українний» та «Українська держава»... С. 49–52, 54–55, 66–67.

²⁹ Універсали українських гетьманів... С. 592–595, 599–600, 604–609.

³⁰ Там само. С. 593–595, 605–609.

³¹ Акты ЮиЗР. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Эттингера, 1879. Т. 11. С. 104, 320, 468.

³² Там само. С. 236, 322, 469, 532, 621.

³³ Там само. С. 667.

³⁴ Там само. Санкт-Петербург: Тип. братьев Пантелеевых, 1882. Т. 12. С. 28–29.

³⁵ Там само. С. 90.

³⁶ Там само. С. 193.

³⁷ Там само. С. 270, 272, 278–281, 313–314. 394, 429, 496–498, 516–521, 545–550, 589, 592–594, 733–734.

³⁸ Чухліб Т. Особливості зовнішньої політики І. Самойловича та проблема міжнародного становища Українського гетьманату в 1672–1686 рр. // Укр. іст. жур. 2005. № 2. С. 52.

³⁹ Листи Івана Сірка. Матеріали до українського дипломатарію / Укладачі Ю. А. Мицик, М. В. Кравець. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1995. С. 13; Чухліб Т. Поняття «Україна», «Українний» та «Українська держава»... С. 34.

⁴⁰ АГАД. Ф. 358. Спр. 3036. Арк. 215–216.

⁴¹ Там само. Ф. 4. Спр. 25. Арк. 382.

⁴² Акты ЮиЗР. Т. 11. С. 112–113.

⁴³ Там само. Т. 12. С. 23; Листи Івана Сірка. С. 38.

⁴⁴ Акты ЮиЗР. Т. 12. С. 522–525.

Vitalyi Stepankov. Transformation of Ukrainian state's name in the consciousness of the political elite during the revolution of 1648–1676. The article deals with the little-studied problem of the evolution of the political elite views on the name of the Ukrainian state created during the years of national revolution (1648–1676). In modern historiography it is interpreted mainly as «Zaporozhian army», at least «Hetmanate», or «Cossack Ukraine». The analysis of the sources allowed to establish that the political elite, experiencing the process of formation, didn't develop a unified approach in its interpretation. Therefore, in different periods of the revolution, the name of the state has undergone significant changes. It was found out that during 1648–1660 it was called «Army Zaporozhye», «Little Russia», and «Grand Duchy of Rus».

Since the beginning of the 1660s the name «Ukraine» has begun to be established in the minds of the elite, which has become the dominant since the late 60's; the names of «Army Zaporozhye» and «Little Russia» were rarer.

Key words: political elite, name, «Zaporozhian Army», «Small Russia», «Ukraine», «Grand Duchy of Rus».

Отримано: 30.08.2018 р.

УДК 94 (485): 355. 48 «1709/1714»

Олександр Слісаренко

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В ОПЕРАЦІЇ ПІД ПЕРЕВОЛОЧНОЮ (ЧЕРВЕНЬ-ЛИПЕНЬ 1709 РОКУ)

Олександр Слісаренко. Українське козацтво в операції під Переволочною (червень-липень 1709 року). У статті аналізуються обставини участі українських козацьких контингентів у протиборчих арміях короля Карла XII та царя Петра I під час т.зв. Переволочнської операції, що призвела до капітуляції головних сил шведської армії на берегах Дніпра. Автор статті намагається дати відповідь на питання, скільки ж саме врятувалося городових та запорозьких козаків під час переправи через Дніпро.

Ключові слова: «охотницькі» полки, іррегулярна кіннота, козаки, переправа, капітуляція.

Слесаренко А. Украинское казачество в операции при Переволочной (июнь–июль 1709 года). В статье анализируется участие украинских казаков в событиях после Полтавского сражения. Рассмотрены обстоятельства отступления армии шведского короля Карла XII, переправы её через Днепр и последующего движения к Очакову.